

УДК 338.984.

Т. Є. Воронкова,

к. е. н., доцент, професор кафедри бізнес-економіки та туризму,
Київський національний університет технологій та дизайну, м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-8648-117X

А. С. Несенюк,

магістр, Київський національний університет технологій та дизайну, м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-6905-9663

DOI: 10.32702/2306-6806.2019.11.73

СИСТЕМНІ ЧИННИКИ ТА ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ КРИЗОВИХ ЯВИЩ НА ПІДПРИЄМСТВАХ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІКИ

T. Voronkova,

PhD in Economics, Associate Professor of Department of Business Economics and tourism,
Kyiv National University of Technologies and Design

A. Nesenjuk,

master's degree, Kyiv National University of Technologies and Design

SYSTEMIC FACTORS AND CAUSES OF CRISIS PHENOMENA IN ENTERPRISES IN THE MODERN ECONOMY

У статті розглянуто інститут банкрутства в якості важливого інструмента ринкової економіки, що виникає внаслідок суперництва між конкурентами. Результатом банкрутства є вихід з ринку неспроможних підприємств і розвиток перспективних суб'єктів бізнесу. Систематизовано зовнішні й внутрішні чинники настання неплатоспроможності підприємства. Обґрунтовано доцільність доповнення зовнішніх чинників банкрутства соціальними та державними, а внутрішні — соціально-економічними чинниками. Визначено причини прояву різного роду чинників і наведено механізм їх дії на підприємстві. Мотивовано неможливість встановлення співвідношення між зовнішніми і внутрішніми чинниками неплатоспроможності українських підприємств внаслідок відсутності достатньо великого обсягу статистичної інформації щодо причин їх банкрутства. Доведено необхідність оволодіння менеджментом підприємств системними знаннями щодо причин розвитку кризи для успішної їх нейтралізації й подолання.

The article considers the bankruptcy institute as an important tool of market economy, which arises as a result of competition between competitors. Bankruptcy results in the exit of the failing enterprise market and the development of promising business entities.

Prior to the bankruptcy procedure, measures are taken to restore its solvency as a result of changes in its management system, debt restructuring, amicable settlement, increased liquidity and profitability. In case of ineffectiveness of these measures, the bankruptcy procedure comes as a forced liquidation, which is followed by the valuation of the assets of the bankrupt enterprise to pay off its debt. External and internal factors of occurrence of insolvency of the enterprise are systematized.

The expediency of supplementing external factors of bankruptcy with social and state ones, and internal ones with socio-economic factors is substantiated. The causes of manifestation of various factors are identified and the mechanism of their action at the enterprise is given. The inability to establish a correlation between external and internal factors of insolvency of Ukrainian enterprises due to the lack of a sufficiently large amount of statistical information on the reasons for their bankruptcy is justified.

We believe that the instability of the political and economic situation in Ukraine, the underdeveloped mechanism of action of the market system significantly increases the influence of external factors on the process of emergence of insolvent enterprises. The necessity of mastering the management of enterprises with systemic knowledge on the causes of crisis development for successful neutralization and overcoming is proved.

In this regard, it should be taken into account that the assessment and preparation of measures to neutralize or eliminate the effects of adverse internal factors should be carried out taking into account the state and trends of the environment.

In-depth analysis of the above external and internal factors of the insolvency of the enterprise allows objectifying the causes of their occurrence and to neutralize or limit and avoid their negative impact on the activity of the enterprise.

Ключові слова: системні чинники, причини неплатоспроможності, система, підприємство, банкрутство, кризова ситуація.

Key words: systemic factors, causes of insolvency, system, enterprise, bankruptcy, crisis situation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У розвинутих країнах світу банкрутство є важливим атрибутом (attribute) ринкової економіки, логічним результатом процесу конкурентної боротьби в силу того, що виступає інструментом усунення з ринку нерентабельних (збиткових) та неперспективних підприємств, і водночас сприяє розвитку більш ефективних суб'єктів господарювання, створюючи умови для зростання економіки країни.

Перед процедурою визнання підприємства банкрутом застосовуються заходи щодо відновлення його платоспроможності внаслідок зміни системи управління, реструктуризації заборгованості, мирової угоди, підвищення ліквідності і досягнення прибутковості. У разі неефективності цих заходів настає процедура банкрутства як вимушена ліквідація, що супроводжується оцінюванням активів підприємства-банкрута для погашення його заборгованості.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Аналіз останніх досліджень й публікацій, в яких розглядалися аспекти щодо зовнішніх та внутрішніх чинників й причин неплатоспроможності українських підприємств, виявив, що вони дискутуються багатьма дослідниками. Натомість не існує єдиного підходу щодо їх типологізації. Ряд авторів пропонує їх класифікацію лише з огляду констатації існуючих причин, без поділу їх на чинники, які породжують ці проблеми [4]. Інші — не надають вичерпного переліку чинників й причин настання банкрутства підприємств [3, 5, 6].

У цьому зв'язку виникає необхідність дослідження цих питань для забезпечення успішного розвитку підприємств в умовах зростаючої глобалізації й високотурбулентного зовнішнього середовища.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті є узагальнення методичних підходів до системної типологізації зовнішніх й внутрішніх чинників і відповідних ним причин неплатоспроможності підприємства для нейтралізації, виходу або недопущення кризової ситуації і досягнення позитивних результатів його діяльності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Банкрутство підприємства в кінцевому підсумку є результатом негативної дії різного роду екзогенних (зовнішніх) та ендогенних (внутрішніх) чинників, які особливо проявляють себе в умовах високотурбулентного ринкового середовища. Підприємства обмежені у можливостях впливати на зовнішнє оточення, натомість внутрішні чинники є результатом прийнятих рішень менеджменту підприємства.

У країнах з розвинутою ринковою економікою, стабільною економічною й політичною системою банкрутство суб'єктів господарювання на 1/3 пов'язане із зовнішніми чинниками й на 2/3 — з внутрішніми [1].

Вважаємо, що нестійкість політико-економічної ситуації в Україні, недостатньо розвинутий механізм дії ринкової системи суттєво збільшує вплив зовнішніх чинників на процес виникнення неплатоспроможних підприємств.

Водночас об'єктивна конкретизація співвідношення зовнішніх та внутрішніх чинників неплатоспроможності підприємств в умовах української економіки нині є неможливою, бо не підтверджена значним масивом статистичних даних про банкрутство підприємств з виділенням чинників й причин його настання.

В цьому зв'язку слід брати до уваги, що оцінку й підготовку заходів з нейтралізації або ліквідації впливу несприятливих внутрішніх чинників, доцільно здійснювати, враховуючи стан й тенденції розвитку зовнішнього середовища.

До чинників та причин зовнішнього впливу на діяльність підприємства й виникнення його неплатоспроможності відносяться такі групи [2; 3]:

загальноекономічні, які обумовлюють вплив на макроекономічний стан країни в цілому. Головними причинами є: різкий спад національного доходу, змінність економічної активності, нестабільність податкової системи та регулюючого законодавства, інфляція, дефіцит державного бюджету й зовнішньоторгівельного балансу;

державні, які визначають правову, податкову, митну, кредитну, інноваційну та інші системи впливу на діяльність підприємства. Причини виникнення банкрутства лежать в площині незавершеності інституціональних перетворень, слабкої розвинутої правової бази, несприятливості податкової системи для малого, середнього та великого бізнесу, економічна невизначеність державного регулювання;

ринкові, які обумовлюють виникнення загрози неплатоспроможності підприємства, залежні від негативної кон'юнктури на національних та світових ринках. Головні причини неплатоспроможності підприємства за

цією групою чинників полягають в наступному: падіння внутрішнього та світового попиту на продукцію підприємств, загострення глобальної конкуренції, посилення монополізму, зростання пропозиції товарів-субститутів, низька платоспроможність клієнтів, зрощення цін на всі види ресурсів, нестійка волатильність валютного ринку, критична ситуація фондового ринку, падіння ефективності банківського сектору;

соціальні чинники та причини, що відповідають їх призначенню: поява безробіття, зниження реальних доходів населення та слабка їх соціальна захищеність, низький платоспроможний попит населення, несприятлива демографічна ситуація (зменшення народжуваності й зростання смертності населення), культурні особливості, структура вікового складу населення та рівень освіти, які не узгоджуються з потребами реального сектору економіки.

Натомість дія лише макроекономічних чинників неспроможна викликати масове банкрутство підприємств, адже несприятливість умов господарювання не означає повне призупинення виробництва й не виключає можливості успішного функціонування окремих суб'єктів господарювання. Дійсно макроекономічні чинники негативно впливають на всю сферу підприємницької активності, однак лише частина підприємств стає банкрутом й залишає ринок. Саме дія мікроекономічних (ендогенних) чинників пояснює таку ситуацію.

Інститут банкрутства достатньо сильно пов'язаний із природою підприємництва, за яким існує нечіткість можливостей в досягненні позитивних результатів діяльності й завжди існує імовірність ризику втрати бізнесу. Причину такої невизначеності закладено у всіх стадіях життєвого циклу створення й реалізації продукту: від закупівлі сировини, матеріалів, енергетичних ресурсів, напівфабрикатів до безпосереднього виробництва й реалізації готових продуктів.

У науковій літературі існує багато класифікацій внутрішніх чинників неплатоспроможності підприємств. Ці чинники проявляють себе залежно від діяльності самого підприємства, їх об'єднано в одну систему за різними суттєвими ознаками та напрямками. Найбільш розповсюдженою в науковому світі є класифікація ендогенних чинників та залежних від них причин неплатоспроможності підприємств, запропонована М. Д. Еймсом [4]. Ним акцентовано увагу на вісім причин настання неплатоспроможності бізнесу, проте вони не структуровані за окремими елементами чинників, що їх породжують. Пропонуємо виділення таких складових системи чинників для класифікації М. Д. Еймса: управлінські (недолік досвіду, невдале розміщення бізнесу, незаплановане зростання бізнесу); фінансові (брак капіталу, неефективне управління оборотним капіталом, погана кредитна політика, використання коштів компанії на власні цілі); інвестиційні (надлишок інвестування в необоротні активи). Водночас за таким групуванням не враховано значну частину суттєвих чинників й причин неплатоспроможності підприємств, саме: виробничих, маркетингових, кадрових.

Найбільш вдалим, на наш погляд, є методичний підхід з систематизації внутрішніх чинників за видами діяльності підприємства й виконання ним головних функцій, який поділяє значна кількість науковців. Проте різниця у підходах окремих авторів полягає у визначенні складу структурних елементів системи внутрішніх (мікроекономічних) чинників.

Так, І. Бланком запропоновано класифікацію внутрішніх чинників за видами діяльності підприємства: операційною, фінансовою, інвестиційною [5]. С. Пустовгар пропонує такі складові внутрішніх чинників: загальноуправлінський, виробничий, фінансовий, маркетинговий, інноваційний, інвестиційний [3].

Відбір чинників, запропонований С. Пустовгар, є більш представницьким порівняно з групуванням І. Бланка, проте не представлений групою соціально-економічного чинника, адже персонал на підприємстві може бути як джерелом, так й інструментом подолання кризових явищ.

Ряд авторів неповною мірою диференціюють чинники на зовнішні та внутрішні. Наприклад, А. Усенко пропонує таку класифікацію: фінансові, ринкові, зовнішньо-економічні, політичні, технологічні [6]. Вважаємо, що політичні відносяться до зовнішніх чинників, а ринкові та зовнішньо-економічні можна об'єднати в групу ринкових чинників. Крім того, в цій класифікації не надані управлінські, маркетингові, соціально-економічні, інвестиційні, виробничі чинники.

Зважаючи на вищевикладене, пропонуємо таку систему чинників й відповідних ним причин виникнення неплатоспроможності українських підприємств:

управлінський чинник, значна частина внутрішніх чинників може бути визначена як зниження якості управлінських рішень, яка зумовлює виникнення таких причин неплатоспроможності підприємства: неправильно обрана місія й стратегія підприємства й напрями його діяльності; низький рівень практичних навиків й компетенцій у керівників та власників підприємства, неспроможність менеджменту адаптуватися до умов зовнішнього середовища, відсутність гнучкості в прийнятті управлінських рішень, нераціональна структура управління, збільшення випадків невиконання зобов'язань, порушення графіків робіт, втрата найбільш потужних клієнтів і кредиторів, зайва фрагментація управлінських функцій, бюрократизм, втрата клієнтів внаслідок їх неплатоспроможності або банкрутства, невиконання зобов'язань за взаємними поставками;

виробничий чинник, який визначає ймовірність настання неплатоспроможності підприємства внаслідок: невадлого місце розташування, невисокого ступеня культури виробництва та його технічного рівня, слабого контролю якості продукції, який не відповідає загальноприйнятим стандартам, неадекватної виробничої структури з високими виробничими витратами, невисокого ступеня використання основних засобів і їх високого зносу;

фінансовий чинник, який призводить до нераціональної структури активів балансу з суттєвим зменшенням оборотних активів, зростання та старіння дебіторської заборгованості, росту запасів матеріальних цінностей з тривалим періодом обертання, які не призводять до зростання обсягів виробництва й доходу підприємства; високої частки позичкового капіталу та зобов'язань, низького рівня обертання капіталу підприємства, неконтрольованого зростання виробничих запасів, нестійкості фінансового стану та ліквідності балансу, неефективна діяльність фінансових служб підприємства;

соціально-економічний чинник. Причинами зниження ефективності управління персоналом в Україні є: слабка професійна підготовка та некомпетентність персоналу, недосконала система добору кадрів та їх матеріальної й моральної зацікавленості, нераціональне розміщення персоналу, відсутність системи соціальної відповідальності бізнесу;

маркетинговий чинник, що формує причини неплатоспроможності підприємства, викликані невірним прогнозом попиту й визначенням ємності ринків збуту продукції підприємства, непрофесійним дослідженням конкурентного середовища, недостатньо диверсифікованим асортиментом продукції, її невідповідною ціновою політикою (завищенням ціни за помірною якістю товарів або заниженням ціни, що сприяє падінню рентабельності продукції), неефективністю каналів збуту й професійної реклами, втратою клієнтів й відсутністю програми їх лояльності;

інноваційний чинник настання неплатоспроможності підприємства спричиняє відсутність прогресивних досліджень і розробок, застосування новітніх технологій, прогресивних методів оновлення продукції і методів управління, ризиковані нововведення, які не сприяють швидкій віддачі;

інвестиційний чинник. Причини зростання ймовірності банкрутства підприємства обумовлюються відсутністю інвестиційної стратегії його розвитку, слабким

інвестиційним менеджментом, неефективним інвестиційним портфелем, великим термінами будівельно-монтажних робіт, суттєвими перевитратами інвестиційних ресурсів, непродуманим збільшенням капітальних витрат.

Глибинний аналіз наведених зовнішніх та внутрішніх чинників неплатоспроможності підприємства дозволяє об'єктивувати причини їх настання й нейтралізувати або обмежити та уникнути їх негативного впливу на діяльність підприємства.

ВИСНОВКИ

Слід зазначити, що в сучасних умовах елементи антикризового управління доцільно запроваджувати як на підприємствах, що є фінансово стабільними, так і на тих, які опинилися у системній кризі. Типологізація основних чинників й причин неплатоспроможності підприємств становить основу фундаментальної діагностики, тому їй повинна бути приділена особлива увага.

Проблема полягає в тому, що більшість підприємців не володіють знаннями щодо причин виникнення кризи на підприємстві та не проводять своєчасної комплексної діагностики стану підприємства сучасними методами. Тому одним із важливих напрямів у досягненні позитивних результатів діяльності й виходу з кризової ситуації стає визначення чинників й причин її настання.

Подальше дослідження основних причин виникнення кризового стану на підприємствах дозволить не лише більш детально визначити сам процес настання кризи навіть за слабкими сигналами її прояву, але й обирати своєчасні шляхи виходу із неї.

Література:

1. Патласов О.Ю. Антикризисное управление в АПК. Диагностика банкротства коммерческой организации / О.Ю. Патласов, О.В. Сергиенко. — Омск; Тара: Изд-во ОмГАУ. — 2005. — С. 227—236.
2. Бердникова Л.Ф. Анализ причин банкротства организации в условиях антикризисного управления. Карельский научный журнал. 2017. Т. 6. № 2 (19). С. 51—54.
3. Пустовгар С.А. Теоретико-методичне забезпечення діагностики неплатоспроможності підприємств: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08. Харків, 2017. 285 с.
4. Ames M.D., Wellsfry N.L. Small Business Management. St. Paul: West Publishing, 1983.
5. Бланк И. Основы финансового менеджмента: учебное пособие. Киев: Ника-Центр, Эльга, 2009. 512 с.
6. Усенко А.М. Оценка финансовой устойчивости инновационно активных малых предприятий. Финансовые исследования. 2010. № 1. С. 65—68.

References:

1. Patlasov, O. Yu. and Sergienko, O. V. (2005), Anti-krisisnoe upravlenie v APK. Diagnostika bankrotstva kommerscheskoy organizatsii [Anti-crisis management in the agro-industrial complex. Diagnosis of bankruptcy of a commercial organization], Izd-vo OmGAU, Omsk, Russia, pp. 227—236.
2. Berdnikova, L. F. (2017), "Analysis of the causes of bankruptcy of the organization in terms of crisis management", Karelskiy nauchnyy zhurnal, vol. 6, no. 2 (19), pp. 51—54.
3. Pustovgar, S. A. (2017), "Theoretical and methodological support for the diagnostics of insolvency of enterprises", Abstract of Ph.D. dissertation, Economy, Kharkiv, Ukraine.
4. Ames, M.D. and Wellsfry, N.L. (1983), Small Business Management, West Publishing, St. Paul, USA.
5. Blank, I. (2009), Osnovy finansovogo menedzhmenta [Fundamentals of financial management], Nika-Tsentr, Elga, Kyiv, Ukraine.
6. Usenko, A.M. (2010), "Assessment of financial stability of innovatively active small enterprises", Finansovye issledovaniya, vol. 1, pp. 65—68.

Стаття надійшла до редакції 26.10.2019 р.